

Előszó

Az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény 2018-ban mutatkozott be az *Ars Hungarica* olvasóközönségének. A *Psyché képei* (2018/4) című tematikus számban a muzeális gyűjteményben őrzött képek jól körülhatárolható típusait, vagyis a hajdanán pszichiátriai intézetekben ápolt képzőművészek és art brut alkotók sajátos esztétikával bíró munkáit, valamint az európai összehasonlításban is különös dokumentumegyüttest őrző hely vonzásában éledő interdiszciplináris kutatásokat mutattuk be. Az archívumként létező gyűjtemény több a képi és szöveges források összességénél: a hajdani elmeorvosok gyűjtőszendélyét is közvetíti, felfedezhetjük benne a saját tudományterületükre irányuló öndokumentációs vágy nyomait. A magyar pszichiáterek kép- és tárgygyűjtő tevékenysége közel százharminc éves múlttal bír, amelynek a jelenből kirajzolódó módszertani íve gyűjteményünkben jól érzékelhető. A képi és grafológiai kifejezések sokasága kezdetben az ápoltak képzeletvilágába betekintést adó eszközként segítette a diagnózis felállítását és a terápiát. A pszichiáteri érdeklődés hamarosan esztétikai szempontokkal gazdagodott: a tízes évektől ez az esztétikai minőségekre nyitott elmeorvosi tekintet és a lélektan iránt fogékony modern művészek látásmódja (jobbára Nyugat-Európában) számos esetben érintkezett egymással. E találkozások szemléletes példáit ismerhetjük fel művészek alkotásaiban (Paul Klee és Jean Dubuffet festményein, Max Ernst kollázsain), e különös képi világot esztétikájukban is megérteni vágyó pszichiáterek írásaiban (Marcel Réja, majd Alfred Bader) és a műtörténeti és lélekelemző tanultságot kivételes módon egyesítő Hans Prinzhorn kutatásaiban.

A pszichiáterek körében megalapozott kifejezéspatológia intézményesülése az ötvenes évektől követhető nyomon a nemzeti és nemzetközi egyesületek alapításában, ezek energikus szervező munkájában, a kong-

resszusok és konferenciák dokumentációjában, a kapcsolódó kiadványokban. A kifejezéspatológiai ismeretek ma már feloldódni látszanak a dinamikus rajzvizsgálatok módszerében (dr. Hárdi István) és a rajzvizsgálatok pszichodiagnosztikai elemzésében (Vass Zoltán), valamint a művészeti élményt és kreativitáskutatások eredményét hasznosító terápiás foglalkozások eszköztárában. A korán, már a tízes évektől teret nyert pszichopatográfiai nézőpont pedig eltolódik a pszichobiográfia felé; a betegség determináló felfogása helyett sokkal inkább a lélektani vonatkozásokat az élettörténetbe és az életműbe integráló szemléletmódok jutnak érvényre.

Gyűjteményünk a kifejezéspatológia módszertanának és intézményi kifejlődésének (mint egy behatárolható korszaknak?) a tanulmányozásához ritka dokumentumegyüttesrel szolgál: Jakab Irén, a „kifejezéspatológia nagyasszonya” (1919–2011) végrendeletében gyűjteményünkről is megemlékezett. A pszichiátriai és művészetterápiás könyvtárat, valamint terápiás videófelvételeket és diatárat magában foglaló dokumentumegyüttes feldolgozása a mai napig tart, de elérkeztünk egy olyan fázisba, amikor a hagyatéék egyes részeit (helyben olvasható szakkönyvek, digitalizált videók) már a kutatók rendelkezésére tudjuk bocsátani, és ezzel újabb interdiszciplináris kutatások hívói és részesei lehetünk. Jakab Irén kapcsolata a gyűjteménnyel a kilencvenes évek második felére nyúlik vissza. A korábban az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet (OPNI) fenntartásában működő Pszichiátriai Képtárba Moussong-Kovács Erzsébet (1921–2004) és Hárdi István vitte el Jakab Irént, akinek a kifejezéspatológia témájában franciául és németül írt könyvét (*Dessins et peintures des aliénés. Analyse au point de vue psychiatrique et artistique*. Budapest, 1956; illetve *Zeichnungen und Gemälde der Geisteskranken. Ihre Psychiatrische und Künstlerische Analyse*. Budapest–Berlin, 1956) magyarul először 1998-ban adták ki (*Képi kifejezés a*

pszichiátriában. *Pszichiátriai és művészeti elemzés*. Budapest, 1998). A nemzetközileg elismert pszichiáter asszony ekkor ismerte meg a budapesti művészeti gyűjteményt, és Plesznivny Edit művészettörténész személyében annak elkötelezett muzeológusát. A kapcsolat tartósnak bizonyult, a barát és munkatárs Hárdi István közbenjárására a végrendelkezés szándékát Jakab Irén már ekkor kinyilvánította, és az OPNI felszámolásával az MTA tulajdonába kerülő gyűjtemény sorsát továbbra is figyelemmel kísérte: 2008-ban elfogadta az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet (Beke László igazgató) felkérését, és az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény Tudományos Tanácsadó Testületének tiszteletbeli elnöke lett. 2010-ben, miután az akkori új helyen, a Teréz körút 13.-ban berendezkedtünk, a gyűjteményt személyesen is meglátogatta: emlékezetes élmény számunkra.

Jakab Irén életműve 1959-től külföldön folytatódott, és határokon átívelő, rendkívül aktív munkakapcsolatokban bontakozott ki, így a hazai tudományos életnek ma csak szűk körében ismert. A leghosszabb és leghosszabb múltra visszatekintő kapcsolatot dr. Hárdi István (sz. 1922) bírja, valamint a pécsi Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika orvosai, köztük dr. Tényi Tamás, a pécsi klinika igazgatója és dr. Simon Mária, a pécsi klinikán őrzött Reuter Camillo Gyűjtemény kezelője. Ők a Jakab Irén szervezte nemzetközi konferenciák résztvevőiként, vagy Jakab Irént a pécsi látogatásai során vendégül látó kollégákként közvetlen kapcsolatban álltak, és ma is segítségünkre vannak az életmű megismerésében. Jakab Irén életrajzának első közlését ugyancsak a pécsi körnek köszönhetjük: dr. Schmidt Pál orvostörténeti corpora 2015-ben jelent meg, alapvető írás e tekintetben.¹ A magyarországi SIPE-kollokviumok résztvevői is emlékezhetnek Jakab Irénre, aki Hárdi Istvánnal együtt nemcsak a szervezésbe fektetett óriási energiát, de előadásaival gazdagította is azokat. Magyarországi látogatásainak egyikét Vitray Tamás *Ötszemközt* című műsora is őrzi: az 1997. szeptember 8-i adás videókópiái is előkerültek a hagyaték feldolgozása során.

Jelen szám tanulmányainak együttes közlése szándékaink összetettségét tükrözi. Mindenekelőtt fontos, hogy Jakab Irén életművét az eddigi kutatások eredményeivel összefűzve mutassuk be: Tényi Tamás előre látón

elkészített interjúja (amely nemcsak szerkesztett, de videóformában is elérhető) nélkülözhetetlen forrásunk, orvostörténeti adatokkal és módszertani ismeretekkel szolgáló tanulmánya ugyancsak. E tanulmányfüzér becses darabja Hárdi István nyáron írt dolgozata: elsőként készült el a kézirattal, amelyben Jakab Irén munkáját történeti kontextusba helyezve közvetíti, és azt közös élmények felidézésével színesíti. Jakab Irén diszkréciót követelő magatartására vet fényt, hogy Hárdi 2005-ben megjelent könyvében² Anton Évaként ír Jakab Irénről, aki anonimitást kért a barát és munkatárs szerzőtől. Jakab Irén láthatólag munkájának élt: „emancipált nő”-ként látjuk magunk előtt, és ezt a képzetűnket Guy Roux, a francia pszichiáter kolléga visszaemlékezése is megerősíti, aki egyszerűen a kifejezéspatológia és a művészet-terápia nagyasszonyaként ír róla. „Jakab Irén emléke izgalommal, buzgalommal és alázattal szólít minket a tiszteletadásra, amivel tartoznak neki pályatársai, barátai és a világ négy sarkában tanítványai.

Oly ékesszóló Jakab Irén életpályája, tudományos és kulturális teljesítménye, hogy e tiszteletadás már csak rövidege miatt sem lehet tökéletes. Nem töreksem teljességre, nem próbálom kimeríteni érdemeit, elősorolni munkáit, publikációit, ám engedtessek meg nekem, hogy röviden felidézsem néhány vonással személyiségét, és megemlítssem a kifejezés pszichopatológiájában és a művészetterápiában elért számtalan eredményének néhány aspektusát. Jakab Irén természetes disztinváltsága tiszteletet parancsolt. Pontos szavai-ból nem hiányzott a humor, és a magára kényszerített tartózkodó magatartással együtt járt, hogy magáról és az életéről nem beszélt – és ez tette lehetővé, hogy sok kapcsolatában bizalmat és barátságot teremtsen. Elfogadta meghívásunkat a Pireneusokba, és a velünk töltött időben – minthogy tökéletesen fejezte ki magát franciául – kimutatta, mennyire lenyűgözi a gyönyörű hegyvidék. Ez csupán egy kis illusztrációja Franciaországgal való szoros kapcsolatának. Volmat, az elnökünk, sok-sok kezdeményezésnél mindig szá-míthatott baráti támogatására.”³

Jakab Irén munkássága hidat képez egyrészt az outsider art hazai története és a kapcsolódó külföldi művészeti folyamatok megismerésében (itt újraközölt tanulmánya példázza ezt), másrészt a pécsi és a budapesti

1 SCHMIDT Pál: *Szeretet, szolgálat, szenvedély. Arcképek a pécsi orvoslás múltjából*, II. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara, 2015. 157–170.

2 HÁRDI István: *Visszapillantó tükröm. Életemről, embereimről, munkámról*. Budapest, Panoráma Kiadó, 2005.

3 Guy Roux (sz. 1932) köszöntője (Irène Jakab, grande dame de la Psychopathologie de l'Expression et de l'Art-thérapie) Hárdi István közbenjárására érkezett, amelyet ezúttal is köszönünk. A szöveg teljes terjedelmében franciául az MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény kézirtárában található. A részletet Sulyok Miklós fordításában közöljük.

pszichiátriai és művészeti gyűjtemények között, és új energiával töltheti fel azt a munkakapcsolatot, interdiszciplináris együttműködést, amely már egy 2014-es kiállítással elkezdődött.⁴ A Jakab 1956-os könyvéről szóló megnyilatkozások hangsúlyozott eleme a képzőművész Martyn Ferenc közreműködése. Ez az a pont, ahol nemcsak a pszichiáter esztétikai minőségek iránti érzékenységre derül fény, de a művészettörténeti kutatások számára is kinyílik a lehetőség. Számunk további három tanulmányát a BTK Művészettörténeti Intézet kutatói jegyzik, folytatva és gazdagítva a gyűjtemény által is kikényszerített interdiszciplináris közelítések metodikáját. Aknai Katalin művészettörténész Jakab Irén 1956-ban francia és német nyelven megjelent könyvének keletkezéstörténetét rekonstruálja (*Egy könyv születési*). Az inspiráció ugyan Martyn közreműködéséből, valamint a könyv művészi tipográfiájából eredeztethető, a kutatás további eredménye Jakab Irén 1959-ig kibontakozó pályájának érzékletes bemutatása. A feltáró munka során előkerült adatok és ismeretek az ötvenes évek tudománypolitikai világába is elvezetnek, tudományos karriereknek a történelmi kataklizmákon és politikai rendszerváltásokon hol megtörő, hol azokon átívelő lehetőségeibe. Jakab Irén 1959-től már külföldön kibontakozó munkáját jelen sorok írója dolgozta fel a hagyatékban fellelhető filmes munkáktól inspirálva. Jakab tartalmas életműve egyfelől értelmezhető a hazai közegben elért eredmények és sikerek szerves folytatásaként, hiszen 1956-os könyvének külföldi fogadtatása olyan kapcsolatokhoz segítette őt, amelynek következtében 1959-ben a SIPE alapító tagjai közt tudhatta magát. Tehetségét azonban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy e társaságnak nem egyszerűen tagja, de névadója és évtizedeken át aktív formálója is volt. Jakab filmes munkái, a videót a terápiás munkában alkalmazó gya-

korlata, valamint hatalmas munkabírásról és széleskörű tájékozottságról tanúskodó szervező- és szerkesztőmunkája azonban olyan teljesítmények, amelyek az egyéni ambícióknak utat engedő és az ismeretszerzést nem korlátozó szintéren jöhettek létre. A pszichiáterek közös invenciójaként keletkező filmben, az *Imaginary Dwellings*ben Jakab lírai éneke is megnyilvánul, az örület poétikus felemelése az outsider művészek emancipációjának hullámába illeszkedik e sorok írójának megfigyelésében. Az örület felszabadításának ügye és a „képzeletszülte hajlékok” csodálata a szürrealizmushoz, a szürrealista életvitelhez és látásmódhoz vezetnek, így e ponton is a művészettörténeti kutatásoknak újabb ösvénye nyílik meg. Hornyik Sándor művészettörténész tanulmányában a „képzeletszülte hajlékok” létezését a szürrealizmust képviselő művészek műtermével, az egy életen át gyarapított szürrealista gyűjteményekkel olvassa össze, bizonyítva ezzel azt a termékeny átjárást, amely a művészi és a lélekgyógyászati életművek és témák között létrejöhet, és amelynek lehetőségéről Jakab Irén életműve is tanúskodik.

A Jakab Irén-hagyaték működésekének fenntartásában külön köszönet illeti a kuratórium tagjait: Csépe Valéria pszichológust, akadémikust, Pléh Csaba pszichológust, akadémikust, Mészáros Judit pszichoanalitikust, a Ferenczi Sándor Egyesület elnökét, valamint a Művészettörténeti Intézet igazgatóit: Beke László és Mikó Árpád művészettörténészeket. A feldolgozásban, digitalizálásban és katalogizálásban nyújtott segítséget Bácsi Fanninak, Romhányi Dórának, Makky Györgynek és Bessenyei Zalánnak köszönjük. Külön köszönet Faludy Juditnak és Sulyok Miklósnak a francia nyelvű források fordításáért.

Perenyei Monika

4 *Alternatív világok.* A Reuter Camillo Gyűjtemény és a MTA Pszichiátriai Művészeti Gyűjtemény közös kiállítása. Budapest, Tárt Kapu Galéria, 2014.

Jakab Irén (1919–2011)